

Mieczysław Stolarczyk

prof. dr hab., Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID: 0000-0002-9771-0062

REPARACJE WOJENNE DLA POLSKI OD NIEMIEC W LATACH 1945–2020

Wprowadzenie

W stosunkach Polski z Niemcami w okresie pozimnowojennym można wyodrębnić kilka faz (etapów). Każda z nich miała swoją specyfikę, przede wszystkim ze względu na zakres występowania zbieżnych i rozbieżnych interesów oraz wyznaczonych celów realizowanych przez polskich i niemieckich decydentów politycznych zarówno w stosunkach bilateralnych, jak i w wymiarze wielostronnym¹. Cechą charakterystyczną poszczególnych etapów w ostatnich trzydziestu latach było to, że w każdym z nich występowały, choć z różną intensywnością, spory

¹ Szerzej zob. M. Stolarczyk, *Zbieżność i różnice interesów w stosunkach polsko-niemieckich w latach 1989–2009*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010; *idem*, *Główne obszary rozbieżnych interesów Polski i Niemiec w połowie drugiej dekady XXI wieku*, [w:] *Stosunki polsko-niemieckie w ćwierćwiecze od podpisania Traktatu o dobrym sąsiedztwie. Polityka – historia – nauka / Die deutsch-polnischen Beziehungen ein Vierteljahrhundert nach der Unterzeichnung des Vertrags über gute Nachbarschaft: Politik, Geschichte, Wissenschaft / Polish-German relations in a quarter of a century from the signing of the Treaty on good neighborhood: politics, history, science*, red. nauk. K. Gładkowski, E. Gładkowska, T. Gajowniczek, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2018, s. 39–63; *idem*, *Dilemmas of Poland's foreign and security policies in the post-Cold War period in the context of its geopolitical location between Russia and Germany*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis” 2019, t. 26, s. 62–65.

polsko-niemieckie na tle zasłóści historycznych². Jednym z obciążeń pojawiającym się co pewien czas w polityce grup rządzących Polską, także w okresie pozimnowojennym, rzutującym na międzypaństwowe i międzyspołeczne stosunki polsko-niemieckie, były żądania reparacji wojennych od Niemiec. Reparacje są rodzajem rekompensaty wypłacanej przez agresora, po pokonaniu go lub jego sukcesora prawnego, za wszelkiego rodzaju straty i szkody poniesione podczas działań wojennych oraz w czasie okupacji przez państwa napadnięte i okupowane.

Reparacje są tylko jednym z trzech rodzajów formalnoprawnych odszkodowań wojennych. Zalicza się do nich:

- 1) międzynarodowo-prawne roszczenia państwa będącego ofiarą agresji (w imieniu własnym) wobec państwa agresora bądź jego formalnoprawnego sukcesora, głównie w wyniku strat i zniszczeń w czasie agresji i okupacji;
- 2) międzynarodowo-prawne roszczenia państwa będącego ofiarą agresji wobec państwa agresora bądź jego formalnoprawnego sukcesora w związku ze stratami osób fizycznych lub prawnych;
- 3) roszczenia osób fizycznych/prawnych wobec państwa agresora lub jego formalnoprawnego sukcesora bądź jego osób fizycznych i prawnych na podstawie prawa krajowego³.

Do klasycznych reparacji należy zaliczyć pierwszą i drugą z wymienionych form, ponieważ istotą reparacji jest to, że są to roszczenia państw wobec innych państw lub państwa, zwłaszcza z tytułu kosztów agresji, okupacji, strat i szkód wojennych. Jak pisał Jerzy Kranz, „roszczenia reparacyjne wobec obcego państwa w płaszczyźnie międzynarodowej nie przysługują osobom fizycznym i prawnym, lecz ich państwu macierzystemu”⁴.

Postanowienia dotyczące reparacji zawarte są zazwyczaj w traktatach pokoju, jednak ze względu na bardzo istotne różnice stanowisk między mocarstwami zwycięskimi w II wojnie światowej co do sposobów rozwiązania problemu niemieckiego, traktat pokojowy z Niemcami nie został podpisany⁵. Rywalizacja – z jednej strony mocarstw zachodnich, a z drugiej ZSRR – o wpływy na

² Szerzej zob. *idem*, *Dylematy polityki niemieckiej Polski związane z zakresem wpływu obciążeń historycznych na międzypaństwowe stosunki polsko-niemieckie*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe Polska – Europa – Świat. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Ryszardowi Ziębie z okazji czterdziestolecia pracy naukowej*, red. J. Zając, A. Włodkowska-Bagan, M. Kaczmarek, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych. Uniwersytet Warszawski, Warszawa [cop. 2015], s. 349–367.

³ J. Kranz, *Polsko-niemieckie kontrowersje prawne – próba syntezy*, [w:] *Przełom i wyzwanie. XX lat polsko-niemieckiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy 1991–2011*, red. nauk. W.M. Góralski, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2011, s. 490.

⁴ *Ibidem*, s. 491.

⁵ W lutym 1947 r. zostały podpisane traktaty pokojowe z satelitami III Rzeszy – Austrią, Bułgarią, Finlandią, Rumunią, Węgrami i Włochami. Ustalono w nich m.in. wysokość reparacji, które miały one zapłacić.

obszarze popoczdamskich Niemiec oraz różnice co do sposobów rozwiązania poszczególnych elementów składających się na szeroko rozumiany problem niemiecki, doprowadziły do podziału tego obszaru i utworzenia w 1949 r. dwóch państw niemieckich (Republiki Federalnej Niemiec powstałej z amerykańskiej, brytyjskiej i francuskiej strefy okupacyjnej oraz Niemieckiej Republiki Demokratycznej, utworzonej z radzieckiej strefy)⁶. Polska należała do państw, które poniosły największe straty materialne i niematerialne w związku z niemiecką agresją w dniu 1 września 1939 r., okupacją, ludobójstwem i zniszczeniami dokonanymi przez Niemcy w latach 1939–1945.

Celem artykułu jest przedstawienie problemu reparacji wojennych dla Polski od Niemiec po II wojnie światowej, z wyeksponowaniem dwóch podstawowych okresów w tym względzie, tj. lat 1949–1989 i 1990–2020. W opracowaniu wykorzystane zostały metody i techniki badawcze właściwe dla podejścia politologicznego do wyjaśniania zjawisk i procesów społecznych, w tym metoda historyczna, analiza treści dokumentów oraz analiza treści bogatego piśmiennictwa naukowego.

Zagadnienie reparacji wojennych dla Polski od Niemiec w latach 1945–1989

W protokole w sprawie odszkodowań podpisanym przez szefów trzech rządów (Stanów Zjednoczonych Ameryki, Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i Wielkiej Brytanii) na zakończenie konferencji jałtańskiej znajdują się m.in. zapisy mówiące o tym, że „Niemcy zobowiązane są wynagrodzić w naturze straty spowodowane przez nie w toku wojny narodom sojusznicznym. Odszkodowanie powinny otrzymać w pierwszej kolejności te kraje, na których spoczywał główny ciężar wojny i które poniosły największe straty oraz organizowały zwycięstwo nad wrogiem”⁷. Co do określenia ogólnej sumy odszkodowań, a także jej podziału między kraje, które ucierpiały na skutek agresji niemieckiej, delegacje radziecka i amerykańska uzgodniły, że powinna ona wynosić 20 mld USD oraz, że 50% tej sumy przypadnie Związkowi Radzieckiemu⁸. W czasie konferencji jałtańskiej (4–11 lutego 1945 r.) przedstawiciele zwycięskich mocarstw

⁶ Jedną z głównych cech polityki władz RFN było dążenie do zachowania prawa do wyłącznego reprezentowania całych Niemiec. Szerzej zob. E. Cziomer, *Historia Niemiec współczesnych 1945–2005*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2006, s. 21 i nast.

⁷ *Protokół o rokowaniach między szefami trzech rządów na Konferencji Krymskiej w sprawie odszkodowań w naturze od Niemiec*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. II: *Dokumenty*, red. S. Dębski, W.M. Góralski, PISM Warszawa 2004, s. 24.

⁸ Delegacja brytyjska uważała, że do czasu rozpatrzenia kwestii odszkodowań przez powołaną na konferencji jałtańskiej moskiewską komisję do spraw odszkodowań, złożoną z przedstawicieli ZSRR, USA i Wielkiej Brytanii, nie należy wymieniać jakiegokolwiek sumy odszkodowań, *ibidem*, s. 25.

postanowili, że wschodnia granica Polski powinna biec wzdłuż linii Curzona z odchyleniami od niej w pewnych okolicach o 5–8 km na korzyść Polski (stanowiło to ok. 46% powierzchni II Rzeczypospolitej). Uznali oni, że Polska powinna uzyskać znaczny przyrost terytorialny na Północy i na Zachodzie⁹.

W umowie poczdamskiej podpisanej 2 sierpnia 1945 r. przez przedstawicieli Stanów Zjednoczonych, ZSRR i Wielkiej Brytanii w części 4, dotyczącej odszkodowań niemieckich, postanowiono m.in., że „Niemcy będą zmuszone do wynagrodzenia w jak najszerszym stopniu strat i cierpień wyrządzonych Narodom Zjednoczonym, z powodu których naród niemiecki nie może uchylić się od odpowiedzialności”¹⁰. Żądania o odszkodowania ze strony ZSRR miały być zaspokojone przez wywiezienie odpowiednich przedmiotów z radzieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech oraz stosownych funduszy niemieckich, znajdujących się za granicą¹¹. Natomiast roszczenia Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i innych krajów uprawnionych do odszkodowań miały zostać zaspokojone przez strefy zachodnie oraz z odpowiednich zagranicznych funduszy niemieckich. W pkt. 2 tej części postanowień poczdamskich znajduje się zapis, że „ZSRR zobowiązuje się zaspokoić polskie żądania o odszkodowanie ze swej własnej części odszkodowań”¹². Tak więc reparacje wojenne dla Polski od Niemiec miały być wypłacone za pośrednictwem ZSRR, a nie bezpośrednio przez stronę niemiecką. Szczegółowe regulacje z tym związane miała zawierać dwustronna umowa między Polską a ZSRR. W umowie poczdamskiej nie ma także zapisów dotyczących kwoty reparacji zarówno dla Polski, jak i innych państw poszkodowanych przez III Rzeszę. W trakcie konferencji poczdamskiej Józef Stalin zasugerował jedynie, że ZSRR przekaze Polsce 15% z odszkodowań pobieranych od Niemiec we własnej strefie okupacyjnej (ok. 1,5 mld USD). W odniesieniu do Niemiec przewidziano również spłaty roszczeń reparacyjnych ze skonfiskowanego majątku osób prywatnych pochodzenia niemieckiego, mieszkających za ich granicami. Nad spłacaniem reparacji miała czuwać Komisja Reparacyjna, która rozpoczęła pracę w czerwcu 1945 r., jednak już we wrześniu, wobec niemożności uzgodnienia stanowiska przez przedstawicieli mocarstw okupujących Niemcy, jej działalność została bezterminowo zawieszona¹³.

⁹ *Sprawozdanie z konferencji jałtańskiej (fragmenty)*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. II, *op. cit.*, s. 25–26.

¹⁰ *Uchwały Poczdamskie. Sprawozdanie z Trójstronnej Konferencji w Berlinie (Berlin, 2 VIII 1945)*, [w:] *Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego*, oprac. K. Kocot, K. Wolfke, wyd. 4, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Wrocław–Warszawa 1978, s. 22.

¹¹ Dodatkowo ZSRR miało otrzymać ze stref zachodnich okupacyjnych Niemiec 15% sprzętu przemysłowego w zamian za kompensatę w dostawach produktów rolnych i przemysłowych oraz surowców do tych stref oraz 10% sprzętu przemysłowego bez żadnej odpłaty lub wyrównań, *ibidem*, s. 22–23.

¹² *Ibidem*, s. 22.

¹³ W. Czapliński, *Odpowiedzialność agresora za bezprawne wszczęcie i prowadzenie wojny*, [w:] *Problemy prawne w stosunkach polsko-niemieckich u progu XXI wieku*, red. W. Czapliński, B. Łukańko, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009, s. 109.

W sprawie granicy polsko-niemieckiej szefowie rządów uczestniczący w konferencji poczdamskiej zgodzili się, że zanim nastąpi ostateczne określenie zachodniej granicy Polski, „byłe terytoria niemieckie na wschód od linii biegnącej od Morza Bałtyckiego bezpośrednio na zachód od Świnoujścia, a stąd wzdłuż rzeki Odry do zbiegu jej z zachodnią Nysą i wzdłuż zachodniej Nysy do granicy czechosłowackiej, włączając tę część Prus Wschodnich, która zgodnie z porozumieniem osiągniętym na niniejszej Konferencji nie została oddana pod administrację Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, i włączając obszar byłego Wolnego Miasta Gdańska – będą podlegać administracji Państwa Polskiego i z tego względu nie będą uważane za część radzieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech”¹⁴. Tereny przyznane Polsce stanowiły ponad 1/5 terytorium III Rzeszy. Mimo sformułowania występującego w dokumencie, że z ostateczną delimitacją zachodniej granicy Polski trzeba by poczekać do zawarcia pokoju z Niemcami, zarówno decyzje dotyczące objęcia przez administrację państwa polskiego wymienionych obszarów, jak i decyzje zwycięskich mocarstw podjęte w czasie konferencji poczdamskiej o przesiedleniu do stref okupacyjnych Niemiec ludności niemieckiej z Polski, Czechosłowacji i Węgier¹⁵ świadczyły o tym, że postanowienia odnośnie granicy polsko-niemieckiej mają trwały charakter, a ewentualny traktat pokoju z Niemcami miał jedynie je zatwierdzić. Po polskiej stronie dominowało stanowisko, że uchwały poczdamskie mają charakter umowy międzynarodowej, a postanowienia terytorialne z Poczdamu posiadają ostateczny, konstytutywny charakter. Natomiast kolejne rządy RFN konsekwentnie prezentowały stanowisko, w myśl którego terytorialne następstwa bezwarunkowej kapitulacji Niemiec mają charakter tymczasowy, ponieważ ostateczny kształt granicy polsko-niemieckiej musi zostać potwierdzony w traktacie pokojowym z Niemcami, a uchwały poczdamskie są jedynie deklaracją polityczną i nie mają charakteru umowy międzynarodowej. W związku z tym – jak argumentowano po stronie RFN – zarówno przymusowe wysiedlenie Niemców z byłych obszarów wschodnich III Rzeszy, jak i wywłaszczenie ich majątków bez odszkodowania były niezgodne z prawem międzynarodowym¹⁶. W doktrynie prawnej RFN eksponowane było i jest stanowisko, że na poczet reparacji wojennych można

¹⁴ *Uchwały Poczdamskie. Sprawozdanie...*, s. 26. Prawo decydowania o niemieckich granicach przez mocarstwa zwycięskie w II wojnie światowej wyphywało z bezwarunkowej kapitulacji Niemiec oraz z przejścia przez mocarstwa najwyższej władzy w Niemczech.

¹⁵ *Ibidem*, s. 28–29. Sojusznicza rada Kontroli zatwierdziła 20 listopada 1945 r. szczegółowy plan repatriacji ludności niemieckiej z Austrii, Czechosłowacji, Polski i Węgier. Do końca 1946 r. z byłych obszarów niemieckich Polska przesiedliła do różnych stref okupacyjnych prawie 5,7 mln Niemców. Na ich miejsce na Ziemi Zachodnie i Północne przesiedlono w tym czasie ok. 5 mln ludności polskiej z Kresów Wschodnich, które znalazły się w granicach ZSRR. W.M. Góralski, *Podstawy prawne, przedmiot i program przewłaszczenia własności niemieckiej na Ziemiach Zachodnich i Północnych na podstawie i w ramach Umowy Poczdamskiej*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. I: *Studia*, red. idem, Warszawa 2004, s. 193.

¹⁶ *Idem*, *Podstawy prawne, przedmiot i program...*, op. cit., s. 212 i nast.

przejąć majątek państwowy, ale nie własność osób fizycznych bez jej rekompensaty¹⁷. Z kolei Polska uważała (i nadal uważa), jak pisze Witold M. Góralski, że była do tego upoważniona ze względu na objęcie tych obszarów suwerennością terytorialną, a przewłaszczenie własności niemieckiej oparte było na założeniu zaspokojenia z majątku wroga-agresora jej dążeń do uzyskania reparacji wojennych, do których pobrania upoważniała Polskę Umowa poczdamska¹⁸.

Mając na uwadze decyzje podjęte na konferencji jałtańskiej i poczdamskiej w sprawie wschodniej i zachodniej granicy Polski, zasadna była argumentacja, że w zamian za utratę Kresów Wschodnich na rzecz ZSRR, Polska otrzymała jako rekompensatę: ziemię lubuską, Pomorze Zachodnie, Prusy Wschodnie, Śląsk oraz Wolne Miasto Gdańsk¹⁹. Utrata przez Niemcy na korzyść Polski ponad 1/5 terytorium w granicach z 31 grudnia 1937 r. była także traktowana jako osłabienie powojennych Niemiec i sposób na niedopuszczenie do recydywy ekspansjonizmu niemieckiego, a także jako następstwo napaści Niemiec na Polskę.

Drugim, obok umowy poczdamskiej, niezwykle ważnym dokumentem o charakterze prawno-międzynarodowym, w którym znalazły się postanowienia dotyczące reparacji dla Polski od Niemiec, była Umowa między Tymczasowym Rządem Jedności Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej i Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w sprawie wynagrodzenia szkód wyrządzonych przez okupację niemiecką, podpisana w Moskwie w dniu 16 sierpnia 1945 r. W art. 1 tego dokumentu znajduje się zapis, że „Rząd Radziecki zręka się na rzecz Polski wszelkich pretensji do mienia niemieckiego i innych aktywów, jak również do akcji niemieckich przedsiębiorstw przemysłowych i transportowych na całym terytorium Polski, łącznie z tą częścią terytorium Niemiec, która przechodzi do Polski”²⁰. Rząd ZSRR zobowiązał się odstąpić Polsce: 15% wszystkich dostaw reparacyjnych z radzieckiej strefy okupacji Niemiec; 15% urządzeń przemysłowych, które powinien otrzymać z zachodnich stref okupacji Niemiec, „[...] przy czym dostawy tych urządzeń dla Polski winny być dokonywane w trybie wymiany na inne towary z Polski”²¹; 15% urządzeń przemysłowych, które podlegają dostarczeniu do Związku Radzieckiego ze stref zachodnich bez opłaty lub jakiegokolwiek innego wynagrodzenia. Jednocześnie rząd Polski zobowiązał się „poczynając od roku 1946 corocznie w ciągu całego okresu okupacji

¹⁷ *Ibidem*, s. 189 i nast.

¹⁸ *Ibidem*, s. 189–190.

¹⁹ *Ibidem*, s. 192. Terytorium II Rzeczypospolitej wynosiło prawie 389 tys. km², a terytorium Polski po II wojnie światowej – 312 tys. km². Polska przesunięta została na zachód; straciła 180 tys. km² na wschodzie, otrzymując jako rekompensatę 103 tys. km² na zachodzie; ziemie należące do 1945 r. do Rzeszy stanowiły 1/3 całego terytorium obszaru Polski po II wojnie światowej.

²⁰ *Umowa między Tymczasowym Rządem Jedności Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej i Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w sprawie wynagrodzenia szkód, wyrządzonych przez okupację niemiecką, Moskwa, 16 sierpnia 1945*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. II, *op. cit.*, s. 41.

²¹ *Ibidem*, s. 41–42.

Niemiec dostarczać Związkowi Radzieckiemu węgiel po specjalnej cenie umownej; w pierwszym roku dostaw – 8 milionów ton, a w ciągu następnych czterech lat – po 13 milionów ton, a w następnych latach okresu okupacji Niemiec – po 12 milionów ton²². Cena węgla dostarczonego przez Polskę stronie radzieckiej określona została na 1,22 USD²³, czyli ok. 10 razy mniej niż wynosiła wówczas cena rynkowa. Jak pisze Mariusz Muszyński, „w założeniu umowa dwustronna ZSRR–Polska w sprawie reparacji miała stanowić akt wykonawczy do Umowy Poczdamskiej i bezpośrednią podstawę prawnomiędzynarodową do przejścia przez Polskę majątków niemieckich znajdujących się na terytorium polskim, łącznie z tzw. Ziemią Zachodnimi²⁴. Przejmowanie majątków niemieckich przez państwo polskie bez odszkodowania dokonywało się w nawiązaniu do decyzji mocarstw okupujących Niemcy, w tym ustawy nr 5 Sojuszniczej Rady Kontroli z 30 października 1945 r. o majątkach niemieckich za granicą, oraz w oparciu o akty prawa wewnętrznego. Do najważniejszych z nich należał Dekret z 13 listopada 1945 r. o zarządzie Ziemi Odzyskanych, który rozciągał postanowienia dotyczące przeprowadzenia reformy rolnej także na Ziemię Odzyskane, Dekret z 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i ponemieckich oraz Dekret z 15 listopada 1946 r. o zajęciu majątków państw pozostających z Państwem Polskim w stanie wojny w latach 1939–1945 i majątku osób prawnych i obywateli tych państw oraz o zarządzie przymusowym nad tymi majątkami²⁵.

W polskiej doktrynie prawnej po zakończeniu II wojny światowej dominowało stanowisko, w myśl którego na mocy umowy poczdamskiej państwo polskie miało prawo przejąć własność niemiecką zarówno państwową, jak i prywatną oraz dokonać zmian w strukturze własności na podstawie aktów prawa wewnętrznego, będących konsekwencją decyzji alianckich²⁶. Warto nadmienić, że państwa zachodnie do majątku przejmowanego na poczet reparacji od Niemiec zaliczały także niemieckie majątki prywatne²⁷. W traktatach zawartych w 1952 i 1954 r. między RFN a Stanami Zjednoczonymi, Wielką Brytanią i Francją dotyczących regulacji kwestii wynikających z wojny i okupacji, potwierdzono nabytą

²² *Ibidem*, s. 42.

²³ *Protokół do Umowy między Rządem Tymczasowym Jedności Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej i Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w sprawie wynagrodzenia szkód, wyrządzonych przez okupację niemiecką, Moskwa, 16 sierpnia 1945*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. II, *op. cit.*, s. 43.

²⁴ M. Muszyński, *Prawnomiędzynarodowe podstawy niemieckich zobowiązań reparacyjnych na rzecz zwycięskiej koalicji ze szczególnym uwzględnieniem Polski*, [w:] *Problemy reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. I, *op. cit.*, s. 88.

²⁵ Szerzej zob. W.M. Góralski, *op. cit.*, s. 196 i nast.

²⁶ J. Sandorski, *Zrzeczenie się w 1953 r. przez Polskę reparacji wobec Niemiec w świetle prawa międzynarodowego*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. I, *op. cit.*, s. 130; R. Grzeszczak, *Problematyka roszczeń majątkowych w stosunkach polsko-niemieckich*, [w:] *Problemy prawne w stosunkach polsko-niemieckich...*, *op. cit.*, s. 141.

²⁷ M. Muszyński, *op. cit.*, s. 91–93.

własność majątku niemieckiego i wyłączono możliwość podnoszenia przeciwko aliantom roszczeń o jego zwrot lub odszkodowanie. Jednocześnie władze RFN zobowiązały się, że dołożą starań, aby właściciele majątków przejętych przez mocarstwa zachodnie w procesie reparacyjnym uzyskali odszkodowanie²⁸.

W kolejnych latach po zakończeniu II wojny światowej zarówno w dokumentach rządu polskiego, jak i w polskich opracowaniach specjalistycznych, pojawiały się zróżnicowane szacunki szkód wyrządzonych Polsce przez Niemcy w następstwie niemieckiej agresji i okupacji. Oczywiście bardzo trudno było o precyzyjne ustalenie ogólnej wysokości polskich strat wojennych w sytuacji, kiedy miały one charakter wielowymiarowy – straty biologiczne (osobowe), materialne i kulturalne. Z niektórych danych wynikało, że zginęło od 5,47 mln do 5,67 mln obywateli II Rzeczypospolitej²⁹. Do przymusowej pracy w Niemczech wywieziono prawie 3 mln obywateli polskich; z terenów bezprawnie włączonych do Niemiec ok. 1,5 mln osób wypędzono z domów³⁰. Zdaniem Włodzimierza Kalickiego wartość polskich strat w zasobach kulturowych wynosiła według przeliczników obowiązujących pod koniec 2001 r. ok. 20 mld USD³¹.

Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów przedstawiło w styczniu 1947 r. zestawienie polskich szkód wojennych spowodowanych przez III Rzeszę. Wynika z niego, że ich łączna wartość wynosiła prawie 260 mld zł w cenach z sierpnia 1939 r., co w przeliczeniu (po kursie z sierpnia 1939 r.) dawało sumę 48,8 mld USD (obecnie ok. 700 mld USD). Łączne straty ludnościowe Polski pod niemiecką okupacją oszacowano na 6,28 mln ofiar, z czego ok. 3 mln ofiar przypadało na ludność żydowską. Ubytek majątku narodowego ustalono na poziomie 38% jego stanu z 1938 r., przy czym straty w materialnym wyposażeniu kultury wynieść miały 43%³².

W czerwcu 1953 r. w wielu miastach NRD doszło do strajków i protektów, głównie na tle ekonomicznym. ZSRR dążąc do ustabilizowania sytuacji i wzmocnienia pozycji polityczno-ekonomicznej władz byłej radzieckiej strefy okupacyjnej, zdecydowały się 22 sierpnia 1953 r. na przerwanie pobierania reparacji od NRD, poczynając od 1 stycznia 1954 r. 23 sierpnia 1953 r. Rada Ministrów PRL przyjęła uchwałę, w której znajduje się m.in. stwierdzenie, że Niemcy zadośćuczyniły już w znacznym stopniu swym zobowiązaniom z tytułu

²⁸ *Ibidem*, s. 99.

²⁹ Cz. Łuczak, *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1993; M. Karnowski, *Nowy bilans ofiar II wojny światowej opublikowany przez Instytut Pamięci Narodowej*, „Dziennik”, 26.08.2009, s. 1.

³⁰ A. Eberhardt, M. Gniazdowski, T. Jaskułowski, M. Krzysztofowicz, *Szkody wyrządzone Polsce podczas II wojny światowej przez agresora niemieckiego. Historia dociekań i szacunków*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. I, *op. cit.*, s. 13.

³¹ W. Kalicki, *Sztuka zagrabiona i sztuka kompromisu*, „Gazeta Wyborcza”, 13–14.10.2001, s. 16–19.

³² A. Eberhardt, M. Gniazdowski, T. Jaskułowski, M. Krzysztofowicz, *op. cit.*, s. 22.

odszkodowań, a poprawa ich sytuacji gospodarczej leży w interesie pokojowego rozwoju NRD, dlatego rząd PRL pragnąc wnieść swój dalszy wkład w uregulowanie problemu niemieckiego, powziął decyzję o zrzeczeniu się spłaty odszkodowań na rzecz Polski³³. Oświadczenie polskiego rządu dotyczyło Niemiec jako całości, mimo że decyzja ZSRR o przerwaniu pobierania reparacji odnosiła się do NRD. W polskiej doktrynie prawnej dominuje stanowisko, że zrzeczenie się przez Polskę w 1953 r. reparacji od Niemiec nie obejmowało indywidualnych roszczeń obywateli polskich z tytułu narodowosocjalistycznych prześladowań³⁴.

Zdaniem Jana Sandorskiego, ze względu na to, że polska polityka wewnętrzna i zagraniczna znajdowała się wówczas pod silną presją polityczną ZSRR, oświadczeniu z 23 sierpnia 1953 r. można odmówić zdolności wywołania skutków prawnych i uznać je za nieważne³⁵. Należy jednakże zaznaczyć, że nie jest to dominujące stanowisko w polskiej literaturze politologicznej i prawnomiędzynarodowej³⁶. W dniu 18 lutego 1955 r. Rada Państwa PRL postanowiła uznać stan wojny między Polską a Niemcami za zakończony.

Z powodu braku pełnej dokumentacji dotyczącej rozliczeń reparacyjnych między Polską a ZSRR, trudno oszacować bilans uzgodnień zapisanych w polsko-radzieckiej umowie z 16 sierpnia 1945 r. Nie brak było opinii, że mając na uwadze powiązanie kwestii reparacji z dostawami węgla z Polski do ZSRR w latach 1946–1954 po preferencyjnych cenach, demontaż oraz wywóz do ZSRR zakładów poniemieckich znajdujących się na obszarze Polski, bilans ten był dla naszego kraju ujemny³⁷. Według niektórych szacunków, w latach 1946–1953 dostarczono do ZSRR ok. 50 mln ton polskiego węgla po cenie 5–8% jego wartości³⁸. W Protokole Końcowym o dostawach³⁹ dokonanych dla PRL na rachunek jej udziału w reparacjach z Niemiec, podpisanym 4 lipca 1957 r. w Moskwie ustalono, że w okresie od 16 sierpnia 1945 r. do 31 grudnia 1953 r. globalna suma reparacji otrzymanych przez ZSRR z Niemiec wyniosła 3081,9 mln USD według cen z 1938 r., z czego Polsce miało przypadać 7,5%, czyli ok. 231,1 mln USD. Wysokość dostaw reparacyjnych otrzymanych przez Polskę określono na

³³ J. Sandorski, *op. cit.*, s. 140–141.

³⁴ J. Kranz, *Polsko-niemieckie kontrowersje prawne...*, *op. cit.*, s. 495.

³⁵ J. Sandorski, *op. cit.*, s. 153.

³⁶ Zob. W. Czaplinski, *op. cit.*, s. 110; R. Grzeszczak, *op. cit.*, s. 149–150.

³⁷ Zob. J. Dołęga, Ł. Kulesa, R. Tarnogórski, *Wykonanie przez ZSRR postanowień reparacyjnych Umowy Poczdamskiej wobec Polski*, [w:] *Problemy reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. I, *op. cit.*, s. 157 i nast.

³⁸ W 1947 r. Stalin wyraził zgodę na zmniejszenie dostaw węgla o 50% w stosunku do uzgodnień zapisanych w protokole do umowy polsko-radzieckiej z 16 sierpnia 1945 r. Zarazem w takim samym stopniu pomniejszono należne Polsce reparacje. O kolejne 50% zmniejszono je w 1950 r. w wyniku pozytywnego rozpatrzenia przez ZSRR prośby rządu NRD o zmniejszenie kwoty spłacanej na poczet reparacji, *ibidem*, s. 160–161.

³⁹ *Protokół końcowy o dostawach wykonanych dla Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej na rachunek jej udziału w reparacjach z Niemiec*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. II, *op. cit.*, s. 336–337.

228,3 mln USD. Różnicę należną Polsce ZSRR zobowiązało się przekazać na rachunek clearingowy w obrocie towarowym między PRL a ZSRR. Jak piszą autorzy jednego z nielicznych polskich opracowań na ten temat, wraz z zawarciem Protokołu zobowiązania ZSRR dotyczące polskich roszczeń reparacyjnych od Niemiec uznano za całkowicie wykonane⁴⁰.

Rozpoczęty pod koniec lat 60. XX w. proces normalizacji stosunków między PRL a RFN, którego efektem był m.in. podpisany w dniu 7 grudnia 1970 r. Układ między PRL i RFN o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków, w którym Polska uzyskała od władz RFN potwierdzenie nienaruszalności granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej⁴¹, wpłynął na powrót w Polsce do dyskusji – na krótki czas i w stosunkowo wąskim gronie ekspertów i polityków – dotyczącej ustalenia wysokości szkód wyrządzonych Polsce przez Niemcy podczas wojny i okupacji. Rozważano wówczas możliwość zgłoszenia roszczeń odszkodowawczych wobec RFN w związku nawiązaniem stosunków dyplomatycznych. Pufną decyzją Prezesa Rady Ministrów z 6 maja 1970 r. powołano Komisję do Opracowania Problemu Odszkodowań Niemieckich. Do jej zadań należało zweryfikowanie, opracowanie i ustalenie szkód wojennych Polski (biologicznych, materialnych i kulturalnych). Komisja straty materialne Polski określiła na kwotę 92,772 mln zł przedwojennych, co oznaczało wzrost o 4,772 mln zł w stosunku do wyliczeń Biura Odszkodowań Wojennych z 1947 r. Ze względu na malejące zainteresowanie pracami Komisji ze strony polskiego MSZ, pod koniec 1973 r. została ona rozwiązana. Na jej miejsce powołano Komisję do spraw Odszkodowań Niemieckich, działającą przy Ministrze do spraw Kombatantów⁴².

Pod koniec kwietnia 1968 r. Józef Winiewicz, wiceminister spraw zagranicznych Polski pisał, że ministerstwo interesuje się od dawna sprawą uzyskania od NRF (do 1970 r. w Polsce nazwę RFN pisano jako NRF – przyp. M.S.) odszkodowań dla obywateli polskich z tytułu prześladowań hitlerowskich, pozbawienia wolności i pracy przymusowej. Według niego odszkodowania niemieckie można było podzielić na dwa działy: a) odszkodowania państwa dla państwa, tzn. reparacje i b) odszkodowania państwa dla osób prywatnych. W jego ocenie po

⁴⁰ J. Dołęga, Ł. Kulesa, R. Tarnogórski, *op. cit.*, s. 163–164.

⁴¹ Tekst traktatu zob. *Układ między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków, Warszawa, 7 grudnia 1970 r.*, [w:] *Polityka i dyplomacja polska wobec Niemiec*, t. I: 1945–1970, wstęp, wybór i oprac. dokumentów M. Tomala, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2005, s. 399–401. Mimo podpisania tego traktatu, kolejne rządy RFN traktowały granicę polsko-niemiecką w kategoriach *modus vivendi*, jako granicę tymczasową. Władze RFN uznały granicę polsko-niemiecką we własnym imieniu, jako „republiki bońskiej”. Jednocześnie podkreślały, że o ostatecznej formie granicy polsko-niemieckiej zadecyduje rząd i parlament zjednoczonych Niemiec. Natomiast po polskiej stronie zaznaczano, że układ normalizacyjny z 7 grudnia 1970 r. potwierdza ostateczny charakter granicy polsko-niemieckiej. Zob. E. Cziomer, *Zarys historii Niemiec powojennych 1945–1995*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków 1997, s. 215.

⁴² A. Eberhardt, M. Gniazdowski, T. Jaskułowski, M. Krzysztofowicz, *op. cit.*, s. 24–25, 28–29.

zrzeczeniu się przez Polskę reparacji w 1953 r. problem reparacji od Niemiec został załatwiony; aktualny pozostawał natomiast problem odszkodowań dla osób prywatnych⁴³. Natomiast w *Instrukcji dla rozmów politycznych z NRF w sprawie uznania granicy na Odrze i Nysie* z grudnia 1969 r. znajdowała się sugestia, aby problemu odszkodowań na pierwszym etapie rozmów raczej nie podnosić, ponieważ mogłoby to utrudnić przebieg rokowań w węzłowej dla Polski sprawie uznania granicy⁴⁴.

W rozmowie przeprowadzonej przez I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułkę z kanclerzem RFN Willy Brandtem w dniu 7 grudnia 1970 r. Gomułka stwierdził m.in., że „[...] rząd polski jeszcze w 1953 r. zrzekł się reparacji wobec Niemiec jako całości, a więc również wobec NRF. Do tej sprawy powracać nie będziemy niezależnie od tego, jak patrzelibyśmy na nią obecnie. Pozostał jednak nierozwiązany problem odszkodowań, który nie jest równoznaczny z reparacjami [...]”⁴⁵. Gomułka stwierdził, że w ocenie polskich ekspertów łączna suma odszkodowań opiewa na kwotę 180 mld DM. Nie sądził, aby była ona możliwa do wyegzekwowania, dlatego zaproponował, by zamiast niej rząd RFN udzielił Polsce kredytu w wysokości 10 mld DM na określony czas. Byłby to kredyt nieoprocentowany lub oprocentowany nie wyżej niż 2%. Różnicę między tą stopą procentową a stopą rynkową pokryłby rząd RFN. Według Gomułki polska propozycja „oznacza faktycznie zrzeczenie się odszkodowań, gdyż trudno nazwać odszkodowaniem zwrotny kredyt. Cała pomoc rządu RFN ograniczałaby się do pokrycia różnicy wynikającej ze stopy procentowej rynkowej i nam przyznanej”⁴⁶. W odpowiedzi kanclerz Brandt stwierdził, że propozycję I sekretarza omówi w gronie swoich najbliższych pracowników⁴⁷.

W 1972 r. Polska otrzymała 100 mln DM od rządu RFN na rzecz ofiar pseudomedycznych eksperymentów dokonywanych na obywatelach polskich przez Niemców w czasie II wojny światowej. W 1975 r. doszło do podpisania porozumienia między PRL a RFN, w wyniku którego RFN przekazała 1,3 mld DM, jako odszkodowanie za świadczenia emerytalno-rentowe dla uprawnionych osób w Polsce oraz przyznała Polsce kredyt w wysokości 1 mld DM o stopie procentowej wynoszącej 2%. W zamian władze PRL zobowiązały się do tego, że ok. 125 tys. obywateli polskich uzyska w ciągu czterech lat pozwolenie na wyjazd do RFN⁴⁸.

⁴³ J. Winiewicz, *Pilna notatka w sprawie odszkodowań niemieckich*, Warszawa 27 kwietnia 1968, [w:] *Polityka i dyplomacja polska wobec Niemiec*, op. cit., s. 293–296.

⁴⁴ *Instrukcja dla rozmów politycznych NRF w sprawie uznania granicy na Odrze i Nysie, grudzień 1969*, [w:] *Polityka i dyplomacja polska wobec Niemiec*, op. cit., s. 332.

⁴⁵ *Protokół z rozmowy I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki z kanclerzem NRF Willy Brandtem*, Warszawa, 7 grudnia 1970 roku, [w:] *Polityka i dyplomacja polska wobec Niemiec*, op. cit., s. 406.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 406–407.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 413.

⁴⁸ D. Bingen, *Polityka Republiki Bońskiej wobec Polski. Od Adenauera do Kohla 1949–*

Kwestia reparacji wojennych dla Polski od Niemiec w latach 1990–2020

Jesienią 1989 r. rozpoczął się szybko postępujący proces przewycięzania podziału Niemiec, który 3 października 1990 r. doprowadził do ich formalnego zjednoczenia (dobrowolnej inkorporacji NRD do RFN)⁴⁹. Jego niezwykle ważnym elementem był cykl konferencji przedstawicieli dwóch państw niemieckich oraz czterech mocarstw – Stanów Zjednoczonych, ZSRR, Francji i Wielkiej Brytanii (tzw. konferencja „2+4”) w 1990 r., w czasie których dyskutowano o najważniejszych zewnętrznych aspektach zjednoczenia Niemiec. Efektem tej dyskusji był podpisany w Moskwie w dniu 12 września 1990 r. Traktat o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec⁵⁰, uznawany przez rząd RFN i rządy innych państw za traktat równoznaczny z uregulowaniem pokojowym z Niemcami⁵¹. Nadał on pełną suwerenność zjednoczonym Niemcom oraz stanowił, że pozostaną one w granicach obejmujących dwa państwa niemieckie i cały Berlin – tym samym potwierdzony został ostateczny charakter granic Niemiec. Zapisano w nim także, że „zjednoczone Niemcy i Rzeczpospolita Polska potwierdzą istniejącą między nimi granicę w traktacie wiążącym z punktu widzenia prawa międzynarodowego”⁵². Realizacja tego postanowienia dokonała się w Traktacie między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy, podpisanym w Warszawie w dniu 14 listopada 1990 r.⁵³ Władze zjednoczonych Niemiec uznały w nim, już bez dwuznaczności prawnych jak miało to miejsce po podpisaniu traktatu z 7 grudnia 1970 r., ostateczny charakter granicy polsko-niemieckiej. W obydwu państwach podkreślano, że traktat zamykał trwający siedemdziesiąt lat polsko-niemiecki spór graniczny. Granica należała bowiem do najbardziej spornych kwestii w stosunkach polsko-niemieckich także w okresie międzywojennym.

W czasie dyskusji nad Traktatem o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec problem reparacji wojennych nie był poruszany przez żadną ze stron uczestniczących w rokowaniach. Niemcy zdecydowanie dawali do zrozumienia, że problem ten traktują jako rozwiązany, z czym pozostałe państwa generalnie się

1991, red. nauk. i tłum. J.J. Węc, „Kwadrat”, Kraków 1997, s. 142 i nast.

⁴⁹ Szerzej na ten temat zob. M. Stolarczyk, *Podział i zjednoczenie Niemiec jako elementy ładów europejskich po drugiej wojnie światowej*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 1990.

⁵⁰ *Traktat o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec, Moskwa, 12 września 1990 r.*, [w:] J. Barcz, *Udział Polski w konferencji „2+4”*. *Aspekty prawne i proceduralne*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1994, s. 185–189.

⁵¹ Należy wspomnieć, że w latach 1989–1990, w okresie szybko postępującego procesu zjednoczenia Niemiec, rząd RFN z kanclerzem Helmutem Kohlem na czele nie był już zainteresowany podpisaniem traktatu pokojowego ze zjednoczonymi Niemcami, o czym mówili przedstawiciele kolejnych rządów RFN po 1949 r.

⁵² *Ibidem*, s. 186.

⁵³ *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy, Warszawa, 14 listopada 1990*, [w:] J. Barcz, *op. cit.*, s. 195–196.

zgadzały⁵⁴. Strony uznały skutki wojny za ostatecznie zamknięte, a cztery mocarstwa stwierdziły, że Niemcy wywiązały się ze zobowiązań reparacyjnych⁵⁵. Delegacja Polski, z ministrem spraw zagranicznych Krzysztofem Skubiszewskim na czele, uczestniczyła w jednej z konferencji „2+4” (17 lipca 1990 r. w Paryżu) prezentując stanowisko w kwestii zjednoczenia Niemiec, przede wszystkim zaś granicy polsko-niemieckiej. W wystąpieniu przewodniczącego delegacji polskiej nie pojawiły się jednak żadne wątki dotyczące reparacji od Niemiec dla Polski⁵⁶. W czasie dyskusji w Polsce nad zewnętrznymi aspektami zjednoczenia Niemiec incydentalnie poruszano kwestię odszkodowań dla polskich więźniów i przymusowych pracowników oraz polskich ofiar niemieckich eksperymentów medycznych w czasie II wojny światowej⁵⁷. Sprawa odszkodowań nie pojawiła się w szerszej skali także w czasie dwustronnych rozmów polsko-niemieckich w 1991 r., w czasie których uzgodniono treść Traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy podpisanego 17 czerwca 1991 r. w Bonn⁵⁸, który nie zajmował się sprawami majątkowymi⁵⁹. Traktaty z 14 listopada 1990 r. i 17 czerwca 1991 r. stanowiły

⁵⁴ Notatka informacyjna dotycząca konsultacji Ministerstw Spraw zagranicznych RP i ZSRR w sprawach stosunków bilateralnych z Niemcami (4–5 października 1990 r.), [w:] *Polska wobec zjednoczenia Niemiec 1989–1991. Dokumenty dyplomatyczne*, red. W. Borodziej, współpr. D. Pick, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 433.

⁵⁵ J. Kranz, *Polsko-niemieckie cienie przeszłości*, „Sprawy Międzynarodowe” 2005, nr 1, s. 5–47.

⁵⁶ J. Barcz, *op. cit.*, s. 63–71. Zdaniem Stanisława Żerki niepodejmowanie sprawy reparacji przez dyplomację polską w 1990 r. zostało wymuszone przez kanclerza Kohla, który ostrzegł, że Niemcy uznają granicę na Odrze i Nysie Łużyckiej pod warunkiem, że Polska nie będzie poruszała kwestii reparacji i potwierdzi traktatowo prawa mniejszości niemieckiej w Polsce, J. Mielnik, *Ładunek hipokryzji. Rozmowa z prof. Stanisławem Żerko*, „Wprost” 2017, nr 37.

⁵⁷ *Odpowiedź ministra spraw zagranicznych Krzysztofa Skubiszewskiego na interpelację poselską w sprawie odszkodowań wojennych, 16 października 1989*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. II, *op. cit.*, s. 518–523. Zgodnie z oświadczeniem ministra Skubiszewskiego w sprawie roszczeń odszkodowawczych obywateli polskich w stosunku do RFN między Polską a RFN od początku lat 60. do końca lat 80. uregulowane zostały jedynie roszczenia jednej kategorii, mianowicie roszczenia pieniężne z tytułu eksperymentów pseudomedycznych w obozach koncentracyjnych, *ibidem*, s. 523 i nast.

⁵⁸ *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, Bonn, 17 czerwca 1991 roku*, [w:] *Polska-Niemcy: dobre sąsiedztwo i przyjazna współpraca*, red. J. Barcz, M. Tomala, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1992, s. 24–34. W uwagach ambasady RP w Berlinie z 1 października 1990 r. znajduje się sugestia, aby w traktacie dotyczącym dobrosąsiedzkich stosunków i wzajemnej współpracy uregulowana została kwestia odszkodowań i roszczeń cywilnych polskich więźniów hitlerowskich obozów koncentracyjnych i osób przymusowo wywiezionych na roboty do III Rzeszy, *Uwagi ambasady w Berlinie odnośnie stosunków z Niemcami i traktatu o dobrym sąsiedztwie*, [w:] *Polska wobec zjednoczenia Niemiec 1989–1991...*, *op. cit.*, s. 422.

⁵⁹ *List ministra spraw zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej Krzysztofa Skubiszewskiego do federalnego ministra spraw zagranicznych Republiki Federalnej Niemiec Hansa-Dietricha Genschera, Warszawa, 17 czerwca 1991 roku*, [w:] *Polska-Niemcy: dobre sąsiedztwo i przyjazna współpraca*, *op. cit.*, s. 38–39.

najważniejsze elementy podstaw traktatowych nowego, pozimnowojennego etapu stosunków polsko-niemieckich. Mimo ich zawarcia w niemieckiej doktrynie prawnej nie doszło do rezygnacji z tezy o zasadności prawnej indywidualnych roszczeń obywateli niemieckich wobec Polski za utracone mienie. Kolejne rządy konsekwentnie prezentowały stanowisko, że regulacje pokojowe w odniesieniu do Niemiec z 1990 r. nie oznaczają rezygnacji z cywilnoprawnych roszczeń obywateli RFN z tytułu utraconej własności na obecnych terenach polskich. Po stronie niemieckiej podtrzymane zostało także stanowisko, że wywłaszczenia majątku prywatnego Niemców dokonane przez władze polskie po zakończeniu II wojny światowej nie wiążą się z reparacjami wojennymi, ponieważ mogą one dotyczyć tylko majątku państwowego. Podkreślano przy tym, że wywłaszczenie własności prywatnej bez odszkodowania jest sprzeczne z prawem międzynarodowym. Podobne stanowisko występowało w niemieckiej literaturze poświęconej tej kwestii⁶⁰.

W dniu 16 października 1991 r. zostało podpisane polsko-niemieckie porozumienie w sprawie pomocy polskim ofiarom zbrodni hitlerowskich. Na jego mocy rząd niemiecki zobowiązał się przekazać 500 mln DM na konto Fundacji „Polsko-Niemieckie Pojednanie” z siedzibą w Warszawie (zaczęła działać 26 lutego 1992 r.). Miała ona świadczyć pomoc dla szczególnie poszkodowanych ofiar zbrodni hitlerowskich – głównie więźniom nazistowskich obozów koncentracyjnych, więzień i gett⁶¹.

Pod koniec lat 90. doszło do pogorszenia stosunków polsko-niemieckich m.in. na tle zaszczości historycznych, w tym sporu wokół projektów kierownictwa Związku Wypędzonych dotyczących budowy Centrum przeciwko Wypędzeniom i roszczeń odszkodowawczych wobec Polski ze strony Powiernictwa Pruskiego⁶². Zarejestrowane na początku 2003 r. w Bonn Powiernictwo Pruskie zajęło się koordynacją roszczeń ponad 30 tys. Niemców, ubiegających się o odzyskanie majątku pozostawionego przez przymusowo wysiedlonych na terenach przyznanych Polsce po 1945 r., ale także majątków tzw. późnych przesiedleńców i przygotowaniem sądowych pozwów o odzyskanie tego mienia lub odszkodowań. W kontekście nasilających się roszczeń majątkowych obywateli niemieckich wobec Polski, szczególnie podejmowanych przez Powiernictwo Pruskie, Sejm

⁶⁰ Zob. W.M. Góralski, *Niemieckie roszczenia restytucyjno-odszkodowawcze wobec Polski. Ostateczne zamknięcie sporu w świetle prawa międzynarodowego*, [w:] *Przełom i wyzwanie...*, op. cit., s. 521–551. Dieter Blumenwitz, jeden z bardziej uznanych autorów opracowań na ten temat po roku 1990, prezentował pogląd, że własność wypędzonych oraz względnie przysługujące im roszczenia restytucyjne lub odszkodowawcze, nie wygasły, zob. D. Blumenwitz, *Das Offenhalten der Vermögensfrage in den deutsch-polnischen Beziehungen*, Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, Bonn 1992.

⁶¹ Zob. J. Sulek, *Niemiecka pomoc humanitarna i finansowa w latach 1991–2004 dla poszkodowanych przez III Rzeszę w Polsce. Problemy polityczne i prawne*, [w:] *Problemy reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. I, op. cit., s. 337 i nast.

⁶² Szerzej zob. M. Stolarczyk, *Zbieżność i różnice interesów...*, op. cit., s. 371 i nast.

RP w uchwale z 11 marca 2004 r. stwierdził m.in., że wszystkie kwestie związane z przejściem przez Polskę majątków po byłych przesiedleńcach z Ziemi Odzyskanych uważa za ostatecznie zakończone⁶³.

Kolejną reakcją Sejmu RP na działania Związku Wypędzonych i Powiernictwa Pruskiego była uchwała przyjęta (przy jednym głosie wstrzymującym) 10 września 2004 r. Sejm stwierdził w niej, że „[...] Polska nie otrzymała dotychczas stosownej kompensaty finansowej i reparacji wojennych za olbrzymie zniszczenia oraz straty materialne i niematerialne spowodowane przez niemiecką agresję, okupację, ludobójstwo i utratę niepodległości przez Polskę; Sejm Rzeczypospolitej Polskiej wzywa Rząd Rzeczypospolitej Polskiej do podjęcia stosownych działań w tej materii wobec Rządu Republiki Federalnej Niemiec”; oświadczył również, że „[...] Polska nie ponosi żadnych zobowiązań finansowych wobec obywateli Republiki Federalnej Niemiec wynikających z II wojny światowej i jej następstw”; wezwał rząd RP „[...] do jak najszybszego przedstawienia opinii publicznej szacunku strat materialnych i niematerialnych poniesionych przez Państwo Polskie i jego obywateli w wyniku II wojny światowej”; zaapelował do władz RFN „[...] o uznanie bezzasadności i bezprawności niemieckich roszczeń odszkodowawczych przeciwko Polsce oraz o zaprzestanie kierowania obywateli niemieckich na drogę sądową lub administracyjną przeciwko Polsce”; wezwał także rząd RP „[...] do podjęcia zdecydowanych kroków w sprawie definitywnego uznania przez Republikę Federalną Niemiec ewentualnej odpowiedzialności odszkodowawczej za szkody poniesione przez obywateli niemieckich wskutek przesiedleń i utraty majątku ludności po II wojnie światowej wynikających z postanowień Umowy Poczdamskiej oraz wskutek późniejszych procesów repatriacyjnych”⁶⁴.

Uchwała izby niższej polskiego parlamentu wywołała burzliwą dyskusję zarówno w Polsce, jak i w RFN. Jednym z jej głównych wątków było poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o zasadność występowania z roszczeniami reparacyjnymi wobec zjednoczonych Niemiec. Rząd kanclerza Gerharda Schrödera traktował kwestie reparacji jako ostatecznie załatwione. W wystąpieniu w dniu 1 sierpnia 2004 r. w Warszawie kanclerz Schröder oświadczył, że nie będzie popierał indywidualnych roszczeń obywateli niemieckich wobec Polski, a państwo niemieckie zachowa w tym względzie neutralność⁶⁵. Natomiast rząd premiera

⁶³ *Uchwała Sejmu RP z 11 marca 2004 roku*, „Gazeta Wyborcza”, 13–14 marca 2004, s. 2.

⁶⁴ *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie praw Polski do niemieckich reparacji wojennych oraz w sprawie bezprawnych roszczeń wobec Polski i obywateli polskich wysuwanych w Niemczech*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. II, *op. cit.*, s. 621.

⁶⁵ Kanclerz Schröder powiedział m.in.: „My, Niemcy, wiemy bardzo dobrze, kto rozpętał wojnę i kim były jej pierwsze ofiary. Dlatego nie może być dziś miejsca dla odszkodowawczych roszczeń z Niemiec, które przeinaczałyby historię. Związane z drugą wojną światową kwestie majątkowe nie są dla obu rządów tematem w niemiecko-polskich stosunkach. Ani rząd federalny, ani żadne poważne siły polityczne w Niemczech nie popierają indywidualnych roszczeń, w przypad-

Marka Belki prezentował stanowisko, w myśl którego Polska ani obecnie, ani w przyszłości nie będzie zgłaszać kwestii majątkowych związanych z wydarzeniami II wojny światowej. Rząd RP odmówił realizacji uchwały Sejmu z 10 września 2004 r. w sprawie uzyskania od Niemiec dodatkowych reparacji wojennych, ze względu na brak podstaw prawnych do takich roszczeń, których Polska zrzekła się od całych Niemiec w 1953 r.⁶⁶ Wielu komentatorów prasowych eksponowało to, że wiodącym motywem polskich parlamentarzystów, którzy głosowali za wspomnianą uchwałą, była nie nadzieja na nowe reparacje od Niemiec, ale stworzenie w miarę skutecznej bariery przeciwko roszczeniom zgłaszanym przez niemieckich wysiedlonych. W polskich opracowaniach specjalistycznych dominowało stanowisko, że nie ma podstaw formalnoprawnych pozwalających na ponowne występowanie wobec Niemiec z żądaniami reparacji⁶⁷. 2 listopada 2004 r. opublikowana została ekspertyza Jana Barcza i Jochena A. Froweina, w której stwierdzono m.in., że „roszczenia indywidualne niemieckich obywateli z tytułu wywłaszczeń na polskich ziemiach zachodnich i północnych nie istnieją ani na płaszczyźnie prawa międzynarodowego, ani w myśl prawa niemieckiego albo polskiego”⁶⁸.

Istotnym problemem z przeszłości, który udało się rozwiązać w okresie funkcjonowania w Niemczech rządu Schrödera, była sprawa wypłacenia przynajmniej symbolicznych świadczeń finansowych dla byłych polskich robotników przymusowych w III Rzeszy. Na mocy porozumienia podpisanego 17 lipca 2000 r. na indywidualne odszkodowania przeznaczono kwotę 1,812 mld DM (22,3% z 10 mld DM na wypłatę świadczeń niemieckich dla byłych robotników niewolniczych i przymusowych Trzeciej Rzeszy w wielu państwach)⁶⁹. Wypłaty były realizowane do 2007 r.

kach gdy są one mimo wszystko wysyłane. To stanowisko rząd federalny będzie prezentował także przed międzynarodowymi trybunałami”, *Wystąpienie kanclerza Gerharda Schrödera podczas koncertu zamykającego obchody 60. Rocznicy wybuchu powstania warszawskiego*, [w:] *Polska–Niemcy 1945–2007. Od konfrontacji do współpracy i partnerstwa w Europie. Studia i dokumenty*, red. W.M. Góralski, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2007, s. 382. Jednocześnie rząd RFN prezentował stanowisko, że nie może zabronić poszczególnym obywatelom RFN dochodzenia takich roszczeń. 15 listopada 2006 r. Powiernictwo Pruskie złożyło skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przeciwko Polsce. 7 października 2008 r. Trybunał w Strasburgu oddalił tę skargę.

⁶⁶ Zob. J. Sandorski, *op. cit.*, s. 153–155.

⁶⁷ Zob. *Problemy prawne w stosunkach polsko-niemieckich...*, *op. cit.*

⁶⁸ J. Barcz, J.A. Frowein, *Ekspertyza w sprawie roszczeń z Niemiec przeciwko Polsce w związku z drugą wojną światową*, tłum. z niem. J. Barcz, „Sprawy Międzynarodowe” 2005, nr 1, s. 111.

⁶⁹ J. Sułek, *Świadczenia finansowe dla byłych robotników niewolniczych i przymusowych III Rzeszy oraz innych ofiar nazizmu. Bilans wypłat w Polsce z lat 1999–2004*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. I, *op. cit.*, s. 377 i nast.; *idem*, *Od odszkodowań indywidualnych do pomocy humanitarnej i świadczeń finansowych. Bilans wypłat z Niemiec z lat 1991–2011 dla ofiar nazizmu w Polsce*, [w:] *Przełom i wyzwanie...*, *op. cit.*, s. 552–585.

Sprawa reparacji dla Polski od Niemiec powróciła do polskiego dyskursu politycznego w drugiej połowie 2017 r. 1 lipca 2017 r. prezes PiS Jarosław Kaczyński podczas kongresu partii powiedział, że Polska nigdy nie zrzekła się należnych odszkodowań za II wojnę światową. W następnych tygodniach politycy PiS (m.in. Arkadiusz Mularczyk) mówili, że Polska ma prawo dochodzić od Niemiec ok. 850 mld USD⁷⁰. Zdaniem autora artykułu, politycy polscy, którzy występowali pod adresem RFN z takimi roszczeniami, raczej nie uważali, że realne jest uzyskanie nawet części tych kwot. Jednak faktem jest, że w sierpniu 2017 r. ponad 70% ankietowanych w Polsce opowiadało się za wystąpieniem o reparacje od Niemiec. 17 sierpnia 2017 r. wiceminister spraw zagranicznych Marek Magierowski oświadczył, że Polska nie będzie się domagała od Niemiec reparacji wojennych. Podkreślił, że w przeważającej części polska doktryna prawna skłania się ku stanowisku, że oświadczenie z 1953 r. stanowi wiążący jednostronny akt państwa polskiego – podmiotu prawa międzynarodowego⁷¹. Natomiast we wrześniu tego samego roku Biuro Analiz Sejmu RP przygotowało ekspertyzę, według której Polsce przysługują reparacje wojenne od Niemiec, a twierdzenie, że roszczenia wygasły lub uległy przedawnieniu, są nieuzasadnione⁷². Przygotowaniem raportu o polskich stratach wojennych zajął się parlamentarny zespół do spraw reparacji.

W połowie stycznia 2018 r. minister spraw zagranicznych Polski Jacek Czaputowicz mówił, że temat reparacji nie istnieje w relacjach między rządami Polski i Niemiec; jednocześnie stwierdził, że polskie społeczeństwo potrzebuje takiej debaty – niemiecka strona podchodziła do tego tematu w sposób formalny, ze strony prawa międzynarodowego. Musimy jednak – mówił minister Czaputowicz – na ten bez wątpienia trudny temat rozmawiać; nie chcemy by ta sprawa obciążała nasze relacje. W jego ocenie był to czas na debatę na temat reparacji na poziomie ekspertów⁷³. W *exposé* wygłoszonym przez ministra Czaputowicza w Sejmie 21 marca 2018 r. znalazło się następujące stwierdzenie: „Będziemy poszukiwać możliwości prawnych, politycznych i finansowych należącej

⁷⁰ amk, *Mularczyk: Reparacje od Niemiec? 850 mld dolarów*, <https://www.rp.pl/Prawo-i-Sprawiedliwosc/180309839-Mularczyk-Reparacje-od-Niemiec-850-mld-dolarow.html> [dostęp: 5.11.2020].

⁷¹ MSZ: *Polska w 1953 roku zrzekła się reparacji wojennych od Niemiec*, „Do Rzeczy”, 17.08.2017, <https://dorzeczy.pl/kraj/38789/MSZ-Polska-w-1953-roku-zrzekla-sie-reparacji-wojennych-od-Niemiec> [dostęp: 2.09.2017].

⁷² Biuro Analiz Sejmowych, *Opinia prawna w sprawie możliwości dochodzenia przez Polskę od Niemiec odszkodowania za szkody spowodowane przez drugą wojnę światową w związku z umowami międzynarodowymi*, Warszawa, 6.09.2017, s. 1 i nast., <http://www.sejm.gov.pl/media8.nsf/files/KKOI-AR4BMR/%24File/1455%20-%2017PL.pdf> [dostęp: 5.11.2020].

⁷³ J. Lepiarz, *Niemiecka prasa: Reparacje wojenne nie są problemem*, „Deutsche Welle”, 17.01.2018, <https://www.dw.com/pl/niemiecka-prasa-reparacje-nie-sa-problemem/0-421> [dostęp: 21.01.2018].

rekompensaty za doznane krzywdy”⁷⁴. Termin „reparacje” nie pojawił się w tym wystąpieniu. Natomiast w informacji wygłoszonej w Sejmie 14 marca 2019 r. w odniesieniu do stosunków polsko-niemieckich znalazło się następujące stwierdzenie: „Dostrzegamy także potrzebę dyskusji na tematy historyczne, czemu będzie sprzyjać osiemdziesiąta rocznica wybuchu drugiej wojny światowej. Ważnym tematem do dyskusji między naszymi państwami pozostaje również kwestia reparacji [...]”⁷⁵. Stopniowo, szczególnie kiedy ministrem spraw zagranicznych został Czaputowicz, strona polska łagodziła ton dyskusji w sprawie reparacji od Niemiec, akceptując propozycje niemiecką, aby tematem tym zajęła się polsko-niemiecka komisja ekspertów.

W sierpniu 2017 r. ukazał się Raport Służb Naukowych Bundestagu w sprawie reparacji wojennych dla Polski i odszkodowań dla polskich obywateli, w którym uzasadniono tezę, że nie ma podstaw prawnych dla roszczeń reparacyjnych od Niemiec⁷⁶. Minister spraw zagranicznych RFN Sigmar Gabriel odnosząc się do dyskusji trwającej w Polsce na ten temat stwierdził, że pozycja prawna ze strony rządu RFN jest bardzo jasna. Według niego nie można ignorować faktu, że w Polsce istnieje debata na ten temat. Następca Gabriela, Heiko Maas, w czasie wizyty w Polsce na przełomie lipca i sierpnia 2019 r. powiedział m.in., że Niemcy poczuwają się moralnie do odpowiedzialności za II wojnę światową i do tego, jakie szkody wyrządziła ona Polsce. Jednocześnie zaznaczył, że sprawa reparacji jest dla Niemiec zamknięta z prawnego punktu widzenia⁷⁷. Z kolei ambasador RFN w Polsce Rolf Nickel powiedział, że pod względem prawnym i politycznym kwestia reparacji jest zamknięta, jednak moralnie – nie⁷⁸. W Niemczech nie było żadnej znaczącej siły politycznej, która popierałaby polskie postulaty reparacyjne, co nie znaczy, że ta sytuacja kiedyś nie może ulec pewnej zmianie.

W kontekście dyskusji trwającej w Polsce na temat reparacji od Niemiec warto wspomnieć, że w 2015 r. rząd Grecji zażądał od Niemiec 279 mld euro zadośćuczynienia za pomordowanie cywilów, grabieże i zniszczenia dokonane

⁷⁴ *Minister Jacek Czaputowicz o priorytetach polskiej dyplomacji w 2018 roku – pełny tekst wystąpienia*, Euractiv.pl, 21.03.2018, <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna-ue/news/minister-jacek-czaputowicz-o-priorytetach-polskiej-dyplomacji-w-2018-roku-pełny-tekst-wystapienia/> [dostęp: 5.11.2020].

⁷⁵ Ministerstwo Spraw Zagranicznych, *Minister Jacek Czaputowicz o priorytetach polskiej dyplomacji w 2019 roku*, 14.03.2019, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/minister-jacek-czaputowicz-o-priorytetach-polskiej-dyplomacji-w-2019-roku> [dostęp: 21.03.2019].

⁷⁶ *Raport Służb Naukowych Bundestagu w sprawie reparacji wojennych dla Polski i odszkodowań dla polskich obywateli*, oprac. i komentarz M. Bainezyk, Instytut Zachodni, Poznań 2018.

⁷⁷ M. Nycz, *Szef MSZ Niemiec o reparacjach wojennych: Sprawa jest zamknięta*, RMF, 31.7.2019, <https://www.rmf24.pl/fakty/polska/news-szef-msz-niemiec-o-reparacjach-wojennych-sprawa-jest-zamknie,nld,3124180> [dostęp: 5.11.2020].

⁷⁸ J. Bielecki, *Nasza oferta dla Polski. Rozmowa z Rolfem Nikelem, ambasadorem Niemiec w Polsce*, „Rzeczpospolita”, 12.02.2018, s. 12.

przez Niemcy w czasie II wojny światowej⁷⁹. Władze greckie uznały, że kwota 115 mln DM, które RFN wypłaciła Grecji na mocy umowy podpisanej w 1960 r. była niewystarczająca. Natomiast włoski Trybunał Konstytucyjny uznał kilka lat temu, że obywatele Włoch indywidualnie mogą pozywać państwo niemieckie za zbrodnie, jakich dopuściła się III Rzesza. Od kilku lat trwają też rozmowy między rządami RFN i Namibii w kwestii odszkodowań za ludobójstwo ludów Herero i Nama, jakiego Niemcy dopuścili się w swej byłej kolonii w Afryce Południowo-Zachodniej w latach 1904–1907.

Podsumowanie

Mimo upływu 75 lat od zakończenia II wojny światowej kwestia reparacji i odszkodowań od Niemiec należy do najważniejszych zaszłości historycznych w stosunkach polsko-niemieckich, budzących nadal w społeczeństwie polskim wiele emocji. Jest to w dużym stopniu zrozumiałe, mając na uwadze olbrzymie straty osobowe i materialne poniesione przez Polskę w wyniku agresji i okupacji niemieckiej. Jednak z punktu widzenia prawnomiędzynarodowego nie ma podstaw do wysuwania roszczeń reparacyjnych wobec Niemiec⁸⁰, mimo że Polska nie została potraktowana sprawiedliwie w tej kwestii. Ostatnią dobrą okazją do ewentualnego postawienia przez polską dyplomację sprawy reparacji były rozmowy poprzedzające podpisanie Traktatu o zewnętrznych aspektach zjednoczenia Niemiec w dniu 12 września 1990 r. Podnoszenie co pewien czas po 1990 r. przez stronę polską tej kwestii, przede wszystkim przez polityków PiS, wynikało w znacznym stopniu z założeń polityki historycznej realizowanej przez to ugrupowanie oraz z dążenia do zwiększenia poparcia dla partii w społeczeństwie polskim. Istotnym motywem było także przeciwdziałanie negatywnym, z punktu widzenia interesów Polski, aspektom polityki historycznej Niemiec, dotyczących okresu II wojny światowej i pierwszych lat po jej zakończeniu⁸¹.

Inaczej w wymiarze formalnoprawnym wygląda sprawa domagania się innych odszkodowań od RFN, m.in. indywidualnych roszczeń cywilnoprawnych obywateli polskich wobec Niemiec, w tym firm i koncernów niemieckich, za straty materialne, moralne i utratę zdrowia. Państwo polskie może w tym przypadku w interesie swych obywateli występować wobec prawnego sukcesora III Rzeszy, którym jest RFN. Nie może natomiast za obywateli rezygnować z ich

⁷⁹ Oficjalną notę w tej sprawie przekazał władzom RFN w dniu 4 czerwca 2019 r. grecki ambasador w Berlinie.

⁸⁰ Zob. P. Wroński, *Jak obalić Poczdam? Tego rząd nie wie. Rozmowa z prof. Władysławem Czaplińskim*, „Gazeta Wyborcza”, 13.09.2017. Pojawiały się także głosy, że jeśli Polska miałaby już zgłaszać roszczenia reparacyjne to nie od Niemiec, tylko od Rosji, która zgodnie z postanowieniami z Poczdamu miała przekazać jej część swoich reparacji. Zob. P. Buras, *Fantazje o reparacjach*, „Polityka” 2017, nr 38, s. 18–19.

⁸¹ Szerzej zob. M. Stolarczyk, *Dylematy polityki niemieckiej Polski...*, *op. cit.*

prawa do cywilnoprawnych roszczeń do odszkodowań. Polski dyplomata Jerzy Mąkosa zasadnie zwracał uwagę na to, że wiele nieporozumień w kwestii reparacji dla Polski od Niemiec wynika z braku rozróżniania przez osoby wypowiadające się na temat reparacji od innych form odszkodowań wojennych⁸². Władze RP niezależnie od realności wyegzekwowania od strony niemieckiej jakiejś formy kolejnych odszkodowań, mają prawo i obowiązek przypominania o olbrzymich stratach osobowych i materialnych poniesionych przez II Rzeczpospolitą w wyniku agresji i okupacji III Rzeszy Niemieckiej.

Oczywiście wymiar formalno-prawny jest bardzo ważny, ale jest to tylko jeden z aspektów omawianego problemu. Niezwykle ważny jest także aspekt polityczny i moralny oraz postrzeganie sprawy odszkodowań dla obywateli polskich przez wielu polityków niemieckich właśnie w wymiarze etycznym. Konkretnie decyzje w tym zakresie, mniej lub bardziej korzystne dla strony polskiej, uzależnione będą przede wszystkim od woli politycznej kolejnych rządów RFN.

Bibliografia

- amk, *Mularczyk: Reparacje od Niemiec? 850 mld dolarów*, <https://www.rp.pl/Prawo-i-Sprawiedliwosc/180309839-Mularczyk-Reparacje-od-Niemiec-850-mld-dolarow.html> [dostęp: 5.11.2020].
- Barcz J., Frowein J.A., *Ekspertyza w sprawie roszczeń z Niemiec przeciwko Polsce w związku z drugą wojną światową*, tłum. z niem. J. Barcz, „Sprawy Międzynarodowe” 2005, nr 1.
- Barcz J., *Udział Polski w konferencji „2+4”. Aspekty prawne i proceduralne*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1994.
- Bielecki J., *Nasza oferta dla Polski. Rozmowa z Rolfem Nikelem, ambasadorem Niemiec w Polsce*, „Rzeczpospolita”, 12.02.2018.
- Bingen D., *Polityka Republiki Bońskiej wobec Polski. Od Adenauera do Kohla 1949–1991*, red. nauk. i tłum. J.J. Węc, „Kwadrat”, Kraków 1997.
- Biuro Analiz Sejmowych, *Opinia prawna w sprawie możliwości dochodzenia przez Polskę od Niemiec odszkodowania za szkody spowodowane przez drugą wojnę światową w związku z umowami międzynarodowymi*, Warszawa, 6.09.2017, <http://www.sejm.gov.pl/media8.nsf/files/KKOI-AR4BMR/%24File/1455%20-%2017PL.pdf> [dostęp: 5.11.2020].

⁸² „Prawo międzynarodowe rozróżnia dwa rodzaje odszkodowań za szkody spowodowane przez agresora. Są to reparacje, czyli zadośćuczynienie za straty materialne państwa ofiary agresji. W tym przypadku wszelkie kwestie z tym związane są przedmiotem regulacji między państwowych bądź międzynarodowych. Drugą kategorię stanowią indywidualne roszczenia cywilnoprawne do odszkodowań za straty materialne, moralne, utratę zdrowia, poniesione przez obywateli państwa ofiary agresji wobec państwa agresora, jego instytucji, organizacji, firm, koncernów itp. Ta sfera roszczeń jest przedmiotem postępowania procesowego przed sądami”, J. Mąkosa, *Nierealne odszkodowania za wojnę*, „Polityka”, 8.08.2017, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/17115304,1,nierealne-odszkodowania-za-wojenne.read> [dostęp: 5.11.2020].

- Blumenwitz D., *Das Offenhalten der Vermögensfrage in den deutsch-polnischen Beziehungen*, Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, Bonn 1992.
- Buras P., *Fantazje o reparacjach*, „Polityka” 2017, nr 38.
- Cziomer E., *Historia Niemiec współczesnych 1945–2005*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2006.
- Cziomer E., *Zarys historii Niemiec powojennych 1945–1995*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków 1997.
- Góralski W.M., *Niemieckie roszczenia restytucyjno-odszkodowawcze wobec Polski. Ostateczne zamknięcie sporu w świetle prawa międzynarodowego*, [w:] *Przełom i wyzwanie. XX lat polsko-niemieckiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy 1991–2011*, red. nauk. W.M. Góralski, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2011.
- Kalicki W., *Sztuka zagrabiona i sztuka kompromisu*, „Gazeta Wyborcza”, 13–14.10.2001.
- Karnowski M., *Nowy bilans ofiar II wojny światowej opublikowany przez Instytut Pamięci Narodowej*, „Dziennik”, 26.08.2009.
- Kranz J., *Polsko-niemieckie cienie przeszłości*, „Sprawy Międzynarodowe” 2005, nr 1.
- Kranz J., *Polsko-niemieckie kontrowersje prawne – próba syntezy*, [w:] *Przełom i wyzwanie. XX lat polsko-niemieckiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy 1991–2011*, red. nauk. W.M. Góralski, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2011.
- Lepiarz J., *Niemiecka prasa: Reparacje wojenne nie są problemem*, „Deutsche Welle”, 17.01.2018, <https://www.dw.com/pl/niemiecka-prasa-reparacje-nie-sa-problemem/0-421> [dostęp: 21.01.2018].
- List ministra spraw zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej Krzysztofa Skubiszewskiego do federalnego ministra spraw zagranicznych Republiki Federalnej Niemiec Hansa-Dietricha Genschera, Warszawa, 17 czerwca 1991 roku*, [w:] *Polska-Niemcy: dobre sąsiedztwo i przyjazna współpraca*, red. J. Barcz, M. Tomala, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1992.
- Łuczak Cz., *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1993.
- Mąkosa J., *Nierealne odszkodowania za wojnę*, „Polityka”, 8.08.2017, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/17115304,1,nierealne-odszkodowania-za-wojenne.read> [dostęp: 5.11.2020].
- Mielnik J., *Ładunek hipokryzji. Rozmowa z prof. Stanisławem Żerko*, „Wprost” 2017, nr 37.
- Minister Jacek Czaputowicz o priorytetach polskiej dyplomacji w 2018 roku – pełny tekst wystąpienia*, Euractiv.pl, 21.03.2018, <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna-ue/news/minister-jacek-czaputowicz-o-priorytetach-polskiej-dyplomacji-w-2018-roku-pełny-tekst-wystapienia/> [dostęp: 5.11.2020].
- Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Minister Jacek Czaputowicz o priorytetach polskiej dyplomacji w 2019 roku*, 14.03.2019, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/minister-jacek-czaputowicz-o-priorytetach-polskiej-dyplomacji-w-2019-roku> [dostęp: 21.03.2019].
- MSZ: Polska w 1953 roku zrzekła się reparacji wojennych od Niemiec*, „Do Rzeczy”, 17.08.2017, <https://dorzeczy.pl/kraj/38789/MSZ-Polska-w-1953-roku-zrzekla-sie-reparacji-wojennych-od-Niemiec> [dostęp: 2.09.2017].
- Notatka informacyjna dotycząca konsultacji Ministerstw Spraw zagranicznych RP i ZSRR w sprawach stosunków bilateralnych z Niemcami (4–5 października 1990 r.)*,

- [w:] *Polska wobec zjednoczenia Niemiec 1989–1991. Dokumenty dyplomatyczne*, red. W. Borodziej, współpr. D. Pick, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.
- Nycz M., *Szef MSZ Niemiec o reparacjach wojennych: Sprawa jest zamknięta*, RMF, 31.7.2019, <https://www.rmf24.pl/fakty/polska/news-szef-msz-niemiec-o-reparacjach-wojennych-sprawa-jest-zamknie,nId,3124180> [dostęp: 5.11.2020].
- Polityka i dyplomacja polska wobec Niemiec*, t. I: 1945–1970, wstęp, wybór i oprac. dokumentów M. Tomala, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2005.
- Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. I.: *Studia*, red. nauk. W.M. Góralski, PISM, Warszawa 2004.
- Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. II: *Dokumenty*, red. S. Dębski, W.M. Góralski, PISM, Warszawa 2004.
- Problemy prawne w stosunkach polsko-niemieckich u progu XXI wieku*, red. W. Czapliński, B. Łukańko, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- Raport Służb Naukowych Bundestagu w sprawie reparacji wojennych dla Polski i odszkodowań dla polskich obywateli*, oprac. i komentarz M. Bainczyk, Instytut Zachodni, Poznań 2018.
- Stolarczyk M., *Dilemmas of Poland's foreign and security policies in the post-Cold war period in the context of its geopolitical location between Russia and Germany*, „*Studia Politicae Universitatis Silesiensis*” 2019, t. 26.
- Stolarczyk M., *Dylematy polityki niemieckiej Polski związane z zakresem wpływu obciążeń historycznych na międzypaństwowe stosunki polsko-niemieckie*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe Polska – Europa – Świat. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Ryszardowi Ziębie z okazji czterdziestolecia pracy naukowej*, red. J. Zając, A. Włodkowska-Bagan, M. Kaczmarek, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych. Uniwersytet Warszawski, Warszawa [cop. 2015].
- Stolarczyk M., *Główne obszary rozbieżnych interesów Polski i Niemiec w połowie drugiej dekady XXI wieku*, [w:] *Stosunki polsko-niemieckie w ćwierćwiecze od podpisania Traktatu o dobrym sąsiedztwie. Polityka – historia – nauka / Die deutsch-polnischen Beziehungen ein Vierteljahrhundert nach der Unterzeichnung des Vertrags über gute Nachbarschaft : Politik, Geschichte, Wissenschaft / Polish-German relations in a quarter of a century from the signing of the Treaty on good neighborhood: politics, history, science*, red. nauk. K. Gładkowski, E. Gładkowska, T. Gajowniczek, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2018.
- Stolarczyk M., *Podział i zjednoczenie Niemiec jako elementy ładów europejskich po drugiej wojnie światowej*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 1990.
- Stolarczyk M., *Zbieżność i różnice interesów w stosunkach polsko-niemieckich w latach 1989–2009*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010.
- Sulek J., *Od odszkodowań indywidualnych do pomocy humanitarnej i świadczeń finansowych. Bilans wypłat z Niemiec z lat 1991–2011 dla ofiar nazizmu w Polsce*, [w:] *Przełom i wyzwanie. XX lat polsko-niemieckiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy 1991–2011*, red. nauk. W.M. Góralski, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2011.
- Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, Bonn, 17 czerwca 1991 roku*, [w:] *Polska-Niemcy: dobre sąsiedztwo i przyjazna współpraca*, red. J. Barcz, M. Tomala, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1992.

- Uchwała Sejmu RP z 11 marca 2004 roku*, „Gazeta Wyborcza”, 13–14 marca 2004.
- Uchwały Poczdamskie. Sprawozdanie z Trójstronnej Konferencji w Berlinie (Berlin, 2 VIII 1945)*, [w:] *Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego*, oprac. K. Kocot, K. Wolfke, wyd. 4 uzup., Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Wrocław–Warszawa 1978.
- Uwagi ambasady w Berlinie odnośnie stosunków z Niemcami i traktatu o dobrym sąsiedztwie*, [w:] *Polska wobec zjednoczenia Niemiec 1989–1991. Dokumenty dyplomatyczne*, red. W. Borodziej, współpr. D. Pick, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.
- Wroński P., *Jak obalić Poczdam? Tego rząd nie wie. Rozmowa z prof. Władysławem Czaplińskim*, „Gazeta Wyborcza”, 13.09.2017.
- Wystąpienie kanclerza Gerharda Schrödera podczas koncertu zamykającego obchody 60. Rocznicy wybuchu powstania warszawskiego*, [w:] *Polska–Niemcy 1945–2007. Od konfrontacji do współpracy i partnerstwa w Europie. Studia i dokumenty*, red. nauk. W.M. Góralski, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2007.

War reparations for Poland from Germany between 1945 and 2020

Disputes between Poland and Germany over historical events have been a characteristic feature of the relations between the two countries in the last thirty years, though they have been present with varying intensity. One of the related issues pertains to the question of war reparations from Germany raised by the Polish government. Poland was one of the countries that incurred the largest tangible and intangible losses due to the German invasion on 1 September 1939, the followed occupation, genocide and destruction caused between 1939 and 1945. The aim of this publication is to indicate the problem related to the war reparations for Poland from Germany with an emphasis and distinction made between two periods of time, namely between 1945 and 1989 as well as between 1990 and 2020. One of the main characteristics of the war reparations for Poland, which were recognized and admitted by the winning countries in the aftermath of the Second World War, was that they were paid to Poland through the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) and not directly by Germany. In 1953, the Polish People's Republic government renounced the reparations from Germany with the decision coming in force on 1 January 1954. In spite of the above, during the last thirty years, the issue of German reparations for Poland has been again present in Polish political discourse with altering intensity. There are little chances, however, that Poland could receive any further reparation from Germany. It is due to the fact that Germany's succeeding governments are of the opinion that Poland does not have any legal basis for these kind of claims and that the issue of war reparations for Poland has been already closed.

Key words: Polish and German relations, reparations and compensations, reparations for Poland from Germany, historical disputes in Polish-German relations

Reparacje wojenne dla Polski od Niemiec w latach 1945–2020

Cechą charakterystyczną poszczególnych etapów stosunków polsko-niemieckich w ostatnich trzydziestu latach było to, że w każdym z nich występowały, choć z różną intensywnością, spory na tle zaszłości historycznych. Jednym z nich były formułowane po polskiej stronie żądania reparacji wojennych od Niemiec. Polska należała do państw, które poniosły największe straty materialne i niematerialne w związku z niemiecką agresją w dniu 1 września 1939 r., okupacją, ludobójstwem i zniszczeniami dokonanymi przez Niemcy w latach 1939–1945. Celem opracowania

jest zarysowanie problemu reparacji wojennych dla Polski od Niemiec po II wojnie światowej, z wyeksponowaniem dwóch podstawowych okresów: lat 1945–1989 oraz 1990–2020. Jedną z najważniejszych cech reparacji przyznanych Polsce przez mocarstwa zwycięskie w drugiej wojnie światowej było to, że były one wypłacane za pośrednictwem ZSRR a nie bezpośrednio od Niemiec. W 1953 r. władze PRL zrzekły się z dniem 1 stycznia 1954 r. spłaty odszkodowań wojennych od Niemiec. Mimo to, w ostatnich trzydziestu latach w polskim dyskursie politycznym co pewien czas i z różną intensywnością, pojawiała się kwestia reparacji. Jednak niewielkie są szanse na wyegzekwowanie od Niemiec jakiegokolwiek ich kwoty czy formy, ponieważ kolejne rządy RFN uważają, że Polska nie ma podstaw prawnych do takich roszczeń i sprawa ta ostatecznie została zamknięta.

Słowa kluczowe: stosunki polsko-niemieckie, reparacje i odszkodowania, reparacje Polski od Niemiec, zaszczości historyczne w stosunkach polsko-niemieckich